॥ श्रीः ॥

अमरकोषः

अर्थात्

नामलिङ्गानुशासनंनाम कोषः

श्रीमदमरसिंहविरचितः

संस्कृतभाष्योपेतः

स्वर्गीयआनरेबुलधर्मपरायणमुंशीप्रयागनारायणरायबहादुराज्ञया शुक्लो-
पाह्वपण्डितशक्तिधरशास्त्रिकृतया रसालाख्यया व्याख्यया
समलंकृतः, टिप्पण्यादिपुरस्कृतः संशोधितश्च

सच

प्रथमावृत्तौ

लक्ष्मणपुरे

मुंशी नवलकिशोर (सी· आई. ई.,) इत्यस्य मुद्रणालये मुद्रितः प्रकाशितश्च ।

संवत् १९७५ वैक्रमीयः

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

ॐ परमात्मने नमः ।

अथ प्रस्तावना ।

अयि सकलकलाचातुरीधुरीणाः, शब्दशास्त्रनिपुणाः, प्रियपाठकाः! श्रूयतामिति । धर्मार्थकाममोक्षाणां पुरुषार्थचतुष्टयानां निष्पत्तिः सर्वैरभीप्सिता । साच श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासादितत्तच्छास्त्रार्थज्ञानाधीना । तत्तदर्थज्ञानं च तत्तदवान्तरवाक्यार्थज्ञानाधीनम् । तत्तद्वाक्यार्थज्ञानं च तत्तत्पदार्थज्ञानाधीनम् । तत्पदार्थज्ञानं च तत्तत्पदशक्तिग्रहाधीनम् । तत्तत्पदशक्तिग्रहे च शिष्टोक्तिमाह— "शक्तिग्रहं व्याकरणोपमानकोशाप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च । वाक्यस्य शेषाद्विवृते-र्वदन्ति सान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः" इति शिष्टोक्तिदर्शितेषु शक्तिग्रहोपायेषु कोषस्यैव मुख्यकारणत्वम् । व्याकरणस्य यौगिकशक्तिग्राहकत्वेऽपि रूढयोग-रूढयोः शक्तिग्राहकत्वाभावात् । उपमानादीनां स्वतः शक्तिग्राहकत्वाभावात् । कोषेषु च केवलनामानुशासनभूतानां, केवललिङ्गानुशासनभूतानां च लाघ-वेनोपकारकत्वाभावेन नामलिङ्गोभयानुशासनत्वेनामरसिंहविरचितस्यास्यैव को-षस्य सर्वोपकारकत्वम् । 'अयममरसिंहः कदा किं जातीयः कुत्रत्यं मही-मण्डलं मण्डयांचकारेति न निश्चितम्' । परन्तु "अमरा निर्जरा देवाः" इत्यादिना देवसामान्यनामान्युक्त्वा देवविशेषनामारम्भे "सर्वज्ञः सुगतो बुद्धः" इत्यादिना बुद्धनाम्नां लेखनेन बौद्धत्वमत्रसीयते । केचित्तु "धन्वन्तरिः क्षपण-कोऽमरसिंहशंकू वेतालभट्टघटखर्परकालिदासाः । ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य" इति वैक्रमनवरत्नख्यापकश्लोकतो विक्रमसमकालकत्वममरसिंहस्य वदन्ति । परेतु "इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना-ऽऽपिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः" इति पद्यानुरोधेन पाणिनि-समन्तभद्रयोरन्तरालभवत्वं ब्रुवते । अत्रेदं बोध्यम्— इदं न क्रमबोधकम्, पाणिनिमहाभाष्यप्रवृत्तिसमकालकनिष्पत्तिकचान्द्रव्या-करणकर्तृचन्द्राचार्यस्य पाणिनितः प्राग्लेखनात् । अस्य वैयाकरणत्वं तु "अमर-

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

सिंहोहि पापीया[illegible]र्वं भाष्यमचूचुरत्" इति पश्चात्सकलभाष्यतत्त्वज्ञत्वस्य प्रतीतेः प्रतीतमेव । इत्थं भङ्ग्यन्तरेणोक्तिस्तु बौद्धत्वेन सकलवैदिकविरुद्धत्वात् । अस्य सनातनरूपस्य, कैयटमम्मटप्रभृतिभिः सर्वाचार्यैः प्रमाणीकृतस्य सर्वोपकारकत्वादेव बहुभिरस्य व्याख्यातृभिर्व्याख्याः कृतास्तासु या मद्दृष्टास्तु ता एवाहः—

व्याख्याः सन्ति विदांवरैर्विरचिता यद्यप्यनेकानघा
यासु स्वल्पधियो विवेकरहिता बाला विषीदन्ति ये ।
तेषामेवकृते पदार्थवलिता व्याख्या रसाला कृता
सोयं मेऽत्रपरोपकारकुशलैः संक्षम्यतां दुर्नयः ॥ १ ॥

१ अमरकोषोद्घाटनम्—भट्टक्षीरस्वाम्युत्प्रेक्षितम् ।
२ पदचन्द्रिका—रायमुकुटेन त्रिपञ्चरामचन्द्रशकाब्दे निर्मिता ।
३ बुधमनोहरा—स्वयंप्रकाशवेदान्तिमहादेवविनिर्मिता ।
४ पीयूषव्याख्या—रामकृष्णदीक्षितकृता ।
५ अमरचन्द्रिका—परमानन्दमैथिलकृता, मुकुटसारभूता ज्ञेया ।
६ पदविवृतिः—लिङ्गसूरिविरचिता ।
७ व्याख्या सुधा—भानुजिदीक्षितकृता ।
८ अमरविवेकः—महामाननीयमहेश्वरभट्टेन भणितः ।

आसामष्टानां व्याख्यानां सारं समधिगम्य लक्ष्मणपुर-नरहीनिवासिना मया-शुक्लोपाह्वेन पण्डितशक्तिधरशर्मणा शास्त्रिणा स्वर्गीयानरेबुल श्रीमद्रायबहादुर धर्मपरायणभार्गववंशीयमुशीप्रयागनारायणाज्ञया सर्वसाधारणानां पण्डितानां, शास्त्रिणां, महामहोपाध्यायानां, सर्वविद्यार्थिनां, नरनायकानां, नगराधिपानां च सम्यग्बोधार्थमेषा रसाला विनिर्मिता—

एषा रसाला रचिता विशाला
व्युत्पत्तिमाला सरला सुधीनाम् ।
स्वान्ते कवीनामनिशं विभातु
बालाः सुबोधं नितरां लभन्ताम् ॥ १ ॥

अथास्यां व्याख्यायां कोषाणां यानि नामान्युपलभ्यन्ते तान्यत्र बालबोधार्थ-

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

मवर्णक्रमेण विभाव्यन्ते—अजयः, अनेकार्थध्वनिमञ्जरी, अभिधानचिन्तामणिः, अभिधानमाला, अमरदत्तः, अमरमाला, अरुणः, इन्दुकोषः, उत्पलिनी, ऊष्मविवेकः, एकाक्षरकोषः, कलिङ्गः, कल्पतरुः, कल्पद्रुः, कात्यः, कात्यायनः, कोषसारः, गङ्गाधरः, गोवर्धनकोषः, चन्द्रकोषः, चरककोषः, तारपालः, त्रिकाण्डशेषः, त्रिविक्रमः, दामोदरकोषः, दुर्गकोषः, देशिकोषः, द्विरूपकोषः, धनञ्जयः, धनपालः, धन्वन्तरिः, धरणीकोषः, धर्मदासः, नानार्थध्वनिमञ्जरी, नानार्थरत्नमाला, नामनिधानम्, नाममाला, नामलिङ्गानुशासनम्, पदरत्नावली, पालकोषः, पुद्गलकोषः, भट्टमल्लः, भरतमाला, भागुरिकोषः, भुग्नकोषः, भोगीन्द्रकोषः, मङ्ककोषः, महीपकोषः, माधवकोषः, मुकुटः, मुक्तावली, मुनिकोषः, मेदिनीकोषः, यादवः, रत्नकोषः, रत्नमाला, रन्तिदेवः, रभसः, राजदेवः, राजमुकुटः, रुद्रकोषः, वररुचिः, वाचस्पतिः, विक्रमादित्यः, विश्वकोषः, विश्वप्रकाशः, विश्वरूपः, विश्वलोचनः, वैजयन्ती, बोपालितः, व्याडिः, शब्दरत्नावली, शब्दार्णवः, शब्दार्थचिन्तामणिः, शाश्वतः, शुभाङ्कः, संसारावर्तः, सज्जनकोषः, सर्वधरः, साहसाङ्कः, सुधा, सुभूतिकोषः, सोमनन्दिः, हरकोषः, हारावलीत्यादयो बहुशः कोषाः सन्तीति विज्ञेयम्—

संप्रति संस्कृतसाहित्ये कोषमन्तरा न कश्चित् किमपि वक्तुं समर्थो भवति । अतो महत्कठिनं परिश्रममङ्गीकृत्य "अमरोऽयं सनातनः" इत्यादिना सर्वकोषचूडामणेरमरकोषस्यैव व्याख्या विशदीकृता । अस्यामकारादिक्रमेण शब्दानुक्रमणिका संस्थापिता, शब्दानामुपरि पुंलिङ्गे, 'पुम्' स्त्रीलिङ्गे, 'स' नपुंसके, 'न' इति लाञ्छनेन विभूषितम्, सर्वपदानां व्युत्पत्तिमाला च दर्शिता, साधनन्तु पाणिनीयरीत्या संदर्शितम् । यथा—दीव्यन्तीतिविग्रहे 'दिवु क्रीडादौ' अस्माद्दैवादिकात्कर्तरि 'पचाद्यचि, गुणे च 'देवाः' इत्यादयः सिध्यन्तीति बोध्यम् । एवं सर्वसुखाय श्लोकानां सम्मुखे शब्दार्थरूपं मार्जनमपि संधारितम् । यत्र धातूनां न्यासः कृतस्तत्र 'डुधाञ् धारणपोषणयोः' एतादृशलाञ्छनेन सुशोभितम् । यत्र कोषान्तरप्रमाणं दत्तं तत्र "शुभ्रं स्यादभ्रके क्लीबमुद्दीप्तशुक्लयोस्त्रिषु" (इति मेदिनी) इतिवत्सं-

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

स्थापितम् । य॰ टिप्पण्यादिपुरस्कृतस्तत्र "क्वचिदपवादविषयेऽप्युत्सर्गोऽभिनिविशते" इतिवद्विभूषितम् । अनया नूतनया रसालाख्यया व्याख्यया गुरुं विनापि बालकानां महती सहायता भविष्यत्यनुभीमहे वयमिति ।

तथा च सज्जन-मदज्जन-विद्वज्जनमहोदयानां निकटे निवेदयामिः—

बुद्धिमान्द्यवशात्किञ्चिद्यदशुद्धमलेखि तत् ।
द्वेषभावं समुत्सृज्य शोधनीयं मनीषिभिः ॥ १ ॥

एवमस्याः संशोधनविषये यत्र कुत्रापि कुदृष्टि-कुमुद्रणादिदोषवशादशुद्धता प्रतीयते तत्र क्षन्तव्यः सद्भिस्सुधीभिरिति ।

इदं रसालासमलंकृतं पुस्तकं सर्वविदुषां करसरोजे समर्पयित्वा आशास्महे ममायासं सफलीकुर्वन्त्विति शम् ।

गच्छतः स्खलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः ।
हसन्ति दुर्ज्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥ १ ॥

इति विज्ञापयामि.

सर्वविद्वज्जनकृपावलम्बी शुक्लोपाह्वः
पण्डित शक्तिधर शर्मा, शास्त्री,
नवलकिशोरमुद्रणालयः, लक्ष्मणपुरम्.

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

अथामरकोषे मूलस्थशब्दानामकारादिक्रमेण

शब्दानुक्रमणिका व्याख्यायते ।

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

६

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

इति श्रीमत्पण्डितशक्तिधरशुक्लविरचितामरकोषानुक्रमणिका समाप्तिं पफाणेति शम् ।

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

ॐ परमात्मने नमः ॥

श्रीमदमरसिंहविरचितः

अमरकोषः ।

रसालाख्यया व्याख्यया समेतः ॥

प्रथमं काण्डम् ।

विघ्नव्यूहविनाशनैकनिपुणो विद्यानिधिः कामदो,
विद्वद्वृन्दकवीन्द्रवन्दितपदः कल्याणकल्पद्रुमः ।
यो गीतो वरगौरवेण गणितो गुणयो गणेशो गुरुः,
सोयं नो विदधातु वाञ्छितफलं श्रीविघ्नराजो विभुः ॥ १ ॥
नत्वा कृष्णं कजाक्षं कलिमलहरणं कामिनीकेलिलोलं,
कालिन्दीतीरवासं कलितरवयुतं कल्पयन्तं सुखेलम् ।
केकीकण्ठाभनीलं करधृतकमलं कामदं कामयानं,
कुर्वे व्याख्यां रसालां कविवरमतिदामामरीं विन्मुदेहम् ॥ २ ॥

यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः ।
सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च ॥ १ ॥

यस्येति—हे धीराः ! ज्ञानदयासिन्धोः ज्ञानं समस्तविद्यावबोधः, दृष्टं स्वार्थमनपेक्ष्य परदुःखप्रहाणेच्छा दया तयोः सिन्धोरिव अगाधस्य अपरिच्छिन्नमहिम्नो यस्य परमात्मनः अनघाः निष्पापाः हृद्या वा गुणाः सन्ति सः अक्षयः विनाशरहितः श्रिये श्रीरत्र त्रिवर्गसम्पत्तिस्तां प्राप्तुं अमृताय मोक्षाय च भवद्भिः सेव्यतामाराध्यतामिति ॥ १ ॥

अथ परिभाषा ॥

समाहृत्यान्यतन्त्राणि संक्षिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः ।
संपूर्णमुच्यते वर्गैर्नामलिङ्गानुशासनम् ॥ २ ॥

समाहृत्येति—अन्यतन्त्राणि अन्यसिद्धान्तान् समाहृत्य संगृह्य संक्षिप्तैः स्वल्पशब्दैः प्रतिसंस्कृतैः प्रतिपदं प्रकृतिप्रत्ययविचारेण कृतसंस्कारैः असारांशरहितैः वर्गैः प्रकरणैः

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

नामलिङ्गानुशासनं नामानि लिङ्गानि च अनुशिष्यन्ते विविच्य बोध्यन्तेऽस्मिन्ननेन वेति संपूर्णं न्यूनत्वदोषरहितं उच्यते कथ्यत इति ॥ २ ॥

प्रायशो रूपभेदेन साहचर्य्याच्च कुत्रचित् ।
स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥ ३ ॥

प्रायश इति—प्रायशो बाहुल्येन रूपभेदेन ङ्याब्विसर्गबिन्दुरूपेण स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयम्, यथा—'लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा' 'पिनाकोजगवं धनुः' पुनः कुत्रचित्साहचर्य्यात्स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयम्, यथा—'अश्वयुगश्विनी' 'भानुःकरः' 'वियद्विष्णुपदम्' अत्राश्वयुग्भानुवियन्तिसाहचर्य्यात्स्त्रीपुंनपुंसकानि ज्ञेयानि, क्वचित्तद्विशेषविधेः स्त्रीपुंनपुंसकानि ज्ञेयानि यथा—'भेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान्' 'रोचिः शोचिरुभे क्लीबे' इति ॥ ३ ॥

भेदाख्यानाय न द्वन्द्वो नैकशेषो न संकरः ।
कृतोऽत्र भिन्नलिङ्गानामनुक्तानां क्रमादृते ॥ ४ ॥

भेदेति—अत्र कोषे, अनुक्तानां स्वपर्य्यायेष्वपठितानां भिन्नलिङ्गानां भिन्नं लिङ्गं येषामिति तेषां द्वन्द्वो न कृतः यथा 'देवतादैवतामराः' इति न स्यात् तथा एकशेषश्च न कृतः यथा—'नभः खं श्रावणो नभाः' इत्यत्र 'खश्रावणौ तु नभसौ' इत्येकशेषो न स्यात् तथा तेषां क्रमादृते क्रमं विना संकरो मिश्रतारूपो न कृतः यथा—'स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः' इत्यत्र 'स्तुतिः स्तोत्रं स्तवो नुतिः' इति संकरो नोकारीति ॥ ४ ॥

त्रिलिङ्ग्यां (त्रिष्विति पदं) मिथुने (तु) द्वयोरिति ।
निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं (त्वन्ताथादि) न पूर्वभाक् ॥ ५ ॥

त्रिलिङ्ग्यामिति—त्रयाणां लिङ्गानां समाहारस्त्रिलिङ्गी तस्यां 'त्रिषु' इतिपदं ज्ञेयम्, यथा 'त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणः' मिथुने तु स्त्रीपुंसौ मिथुनं तत्र द्वयोरिति पदं ज्ञेयम्, यथा—'द्वयोर्ज्वालकीलाविति' तथा निषिद्धलिङ्गं निषिद्धं लिङ्गं यस्य तन्निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं ज्ञेयम्, यथा—'वज्रमस्त्री स्यादिति' तुरन्ते यस्य तत्त्वन्तं अथ आदिर्यस्य तदथादि त्वन्तं च अथादि च त्वन्ताथादि नामपदं लिङ्गपदं च पूर्वभाक् न भवतीति, यथा—'नगरी त्वमरावती' जवोऽथ शीघ्रं त्वरितमिति ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

अथ स्वर्गवर्गो व्याख्यायते ।

अ. पु. पु. पु. पु.
स्वर्गे **स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः ।**
पु. स. स. न.
सुरलोको द्योदिवौ (द्वे स्त्रियां) 'क्लीबे' त्रिविष्टपम् ॥ ६ ॥

---

१ महाव्याहृतेः स्मरणात्स्वःशब्दस्य मङ्गलार्थमादौ प्रयोगः ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

स्वरिति—स्वर्यते स्तूयते इति स्वः 'स्वरादि १ । १ । ३७' पाठादव्ययत्वम्, सुष्ठु अर्ज्यत इति स्वर्गः, कं सुखं तद्विरुद्धमकं दुःखं नास्त्यकमत्रेति नाकः, तिसृषु अवस्थासु त्रयो देवा वा दीव्यन्त्यत्रेति त्रिदिवः, त्रिदशानां देवानामालयस्त्रिदशालयः, सुराणां लोकः सुरलोकः, द्योतन्तेऽस्यां द्यौतीति वा 'डो' प्रत्यये 'द्यौः' दीव्यन्त्यस्यामिति द्यौरिति द्वे स्त्रिया ज्ञेये, तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् " पिष्टपो विष्टपोऽप्यस्त्री भुवनं च नपुंसकम् " इत्यमरमालायामिति क्लीबे ज्ञेयमिति नव स्वर्गस्य ॥ ६ ॥

देवता अमरा (पु.) निर्जरा (पु.) देवास्त्रिदशा (पु.) विबुधाः (पु.) सुराः (पु.) ।
सुपर्वाणः (पु.) सुमनसस्त्रिदिवेशा (पु.) दिवौकसः (पु.) ॥ ७ ॥
आदितेया (पु.) दिविषदो (पु.) लेखा (पु.) अदितिनन्दनाः (पु.) ।
आदित्या (पु.) ऋभवोऽस्वप्ना (पु.) अमर्त्या (पु.) अमृतान्धसः (पु.) ॥ ८ ॥
बर्हिर्मुखाः (पु.) क्रतुभुजो (पु.) गीर्वाणा (पु.) दानवारयः (पु.) ।
वृन्दारका (पु.) दैवतानि (पु.न.) (पुंसि वा) देवताः (स.) (स्त्रियाम्) ॥ ९ ॥

अमरा इति—न म्रियन्ते पचाद्यचि अमराः, जराया निष्क्रान्ता निर्जराः, तिस्रो दशा येषामिति त्रिदशाः, विबुध्यन्ते इति विबुधाः, सुरन्तीति सुराः, सुष्ठु पर्व येषामिति सुपर्वाणः, शोभनं मनो येषामिति सुमनसः, त्रिदिवस्येशास्त्रिदिवेशाः, दिवमोको येषामिति दिवौकसः, अदित्या अपत्यानि आदितेयाः, दिवि सीदन्तीति दिविषदः, चित्रादौ लिख्यन्त इति लेखाः, अदितेर्नन्दना अदितिनन्दनाः, अदितेरपत्यानि आदित्याः, ऋ अदितिस्तत्र भवन्तीति ऋभवः, न स्वप्नं येषामिति अस्वप्नाः, न मर्त्ये भवा अमर्त्याः, अमृतमन्धोऽन्नं येषाममृतान्धसः, बर्हिरग्निर्मुखं येषामिति बर्हिर्मुखाः, क्रतुषु भुञ्जत इति क्रतुभुजः, गीरेव बाणो येषामिति गीर्वाणाः, दानवानामरयो दानवारयः, प्रशस्तं वृन्दं येषामिति वृन्दारकाः, देवता एव दैवतानि वा पुंसि देवा एव देवताः स्त्रियां स्युरिति षड्विंशतिर्देवानाम् ॥ ७ । ८ । ९ ॥

गणदेवता आदित्य (पु.) विश्व (पु.) वसव (पु.) स्तुषिता (पु.) भास्वरा (पु.) निलाः (पु.) ।
महाराजिक (पु.) साध्याश्च (पु.) रुद्रा (पु.) (श्च गणदेवताः) ॥ १० ॥

१ आदित्या द्वादश प्रोक्ता विश्वेदेवा दश स्मृताः। वसवश्चाष्ट संख्याताः षट्त्रिंशत्तुषिता मताः ॥ आभास्वराश्चतुष्षष्टिर्वाताःपञ्चाशदूनकाः । महाराजिकनामानो द्वे शते विंशतिस्तथा । साध्या द्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

आदित्येति—अदितेरपत्यानि आदित्याः द्वादशसंख्यकाः, विशन्ति कर्मस्विति विश्वे विश्वेदेवा दशस्मृताः, वसन्तीति वसवोऽष्ट संख्याताः, तुष्यन्तीति तुषिताः षट्त्रिंशन्मताः, आभासनशीला आभास्वराश्चतुष्षष्टिसंमताः, अनन्त्यनन अनिलाः पञ्चाशदूनकाः, महती राजिः पंक्तिर्येषामिति महाराजिकाः द्वे शते विंशतिः, साध्यं सिद्धिरस्त्येषामिति साध्याः द्वादश विख्याताः, रोदयन्त्यसुरानिति रुद्रा एकादश स्मृताः एते गणदेवताः समुदायचारिण्यो देवता विज्ञेया इति ॥ १० ॥

पु. स. पु. न. पु. पु.
देवजाति **विद्याधरोऽप्सरोयक्ष[1]रक्षोगन्धर्वकिन्नराः ।**
पु. पु. पु. पु.
पिशाचो गुह्यकः[2] सिद्धो[3] भूतो(ऽमी देवयोनयः)॥ ११ ॥

विद्येति—धरतीति धरो विद्याया धरो विद्याधरः, अद्भ्यः सरन्तीत्यप्सरसः, यक्ष्यते पूज्यते यक्षः, रक्षन्त्येभ्यो रक्षांसि, गन्धं सौरभमर्वतीति गन्धर्वः, कुत्सिता नराः किन्नराः, पिशितमश्नातीति पिशाचः, गूहति निधिं रक्षतीति गुह्यकः, सिद्धिरस्यास्तीति सिद्धः, भूतिरस्यास्तीति भूतः अमी देवयोनयो देवांशका इति ॥ ११ ॥

पु. पु. पु. पु. पु. पु.
असुर **असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवाः ।**
पु. पु. पु. पु.
शुक्रशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः[4] सुरद्विषः ॥ १२ ॥

असुरेति—अस्यन्ति क्षिपन्ति देवान्, असुषु रमन्ते वेत्यसुराः, दितेरपत्यानि दैत्याः, दित्या अपत्यानि दैतेयाः, दनोर्दनौ वा जाता दनुजाः, इन्द्रस्यारयः इन्द्रारयः, दनोरपत्यानि दानवाः, शुक्रस्य शिष्याः शुक्रशिष्याः, दितेः सुताः दितिसुताः, पूर्वे च ते देवाश्च, पूर्वं देवाः, पूर्वे देवा येभ्यो वेति पूर्वदेवाः, सुरान् द्विषन्ति सुरद्विषः इति दश नामान्यसुराणाम् ॥ १२ ॥

पु. पु. पु. पु. पु.
जिन या बुध **सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः ।**
पु. पु. पु. पु. पु.
समन्तभद्रो भगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः ॥ १३ ॥

---

१ इः कामस्तस्येवाक्षिणी अस्येति, इरक्षिषु यस्येति वा ॥
२ 'निधिं रक्षन्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञकाः' गुह्यं कुत्सितं कायतीति, गुह्यं गोपनीयं कं सुखं यस्येति वा॥
३ असेधीदिति सिद्धः षिधु हिंसासंराद्ध्योरित्यस्मात्कर्तरि क्तः ॥
४ पूर्वं देवा अन्यायाद्धि देवत्वाद्भ्रष्टाः ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

पु. पु. पु. पु.

षडभिज्ञो[1] दशबलोऽद्वयवादी[2] विनायकः।

पु. पु. पु. पु. पु.

मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः(शाक्यमुनिस्तु)यः॥१४॥

सर्वज्ञेति—सर्वं जानाति सर्वं ज्ञा येन यस्माद्यस्य वेति सर्वज्ञः, शोभनं गतं ज्ञानमस्येति सुगतः, बुध्यते—प्रशस्ता बुद्धिरस्येति वा बुद्धः, धर्मेण राजते, धर्मस्य राजेति वा धर्मराजः, तथा सत्यं गतं ज्ञानं यस्य तथागतः, समन्तभद्रमस्येति समन्तभद्रः, भगं माहात्म्यमस्यास्तीति भगवान्, मारं कामं जयतीति मारजित्, लोकं जयतीति लोकजित्, जयतीति जिनः, षट्सु दानशीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञास्वभिज्ञा आद्यं ज्ञानमस्येति षडभिज्ञः, दश बलान्यस्येति दशबलः, अद्वयमद्वैतं वदत्यवश्यमित्यद्वयवादी, विनयत्यनुशास्तीति विनायकः, मुनिषु इन्द्रो मुनीन्द्रः, श्रिया घनः पूर्णः श्रीघनः, शास्तीति शास्ता, मन्यते मुनिरित्यष्टादश बुद्धस्य ॥ १३ । १४ ॥

पु. पु. पु.

बौद्धमती (स) शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्च (सः)।

पु. पु. पु.

गौतमश्चार्कबन्धुश्च मायादेवीसुतश्च (सः)॥ १५॥

शाक्येति—यः शाकोऽभिजनोस्येति शाक्यश्चासौ मुनिश्चेति, स शाक्यः सिंह इव उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासे शाक्यसिंहः, सः सर्वार्थेषु सिद्धो निष्पन्नः सर्वार्थसिद्धः, शुद्ध ओदनोऽस्येति शुद्धोदनस्तस्यापत्यं शौद्धोदनिः, गोतमस्यायं शिष्यो गौतमः, यः अर्कस्य बन्धुः अर्कबन्धुः, सः माया चासौ देवी च तस्याः सुत इति सप्त[3] शाक्यस्य ॥ १५ ॥

पु. पु. पु. पु. पु.

ब्रह्मा ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः।

पु. पु. पु. पु.

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयम्भूश्चतुराननः॥ १६॥

पु. पु. पु. पु. पु.

धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरिञ्चिः कमलासनः।

पु. पु. पु. पु. पु. पु.

स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिः॥ १७॥

---

१ दिव्यं चक्षुः, श्रोत्रम्, परचित्तज्ञानम्, पूर्वनिवासानुस्मृतिः, आत्मज्ञानम्, वियद्गमनम्, कायव्यूहसिद्धिश्चेति षट् अभितो ज्ञायमानानि यस्येति ॥

२ दानं शीलं क्षमा वीर्यं ध्यानप्रज्ञाबलानि च । उपायः प्रणिधिर्ज्ञानं दश बुद्धबलानि वै ॥

३ क्वचित्पुस्तके इत उत्तरम् “ सर्वज्ञो वीतरागोऽर्हन् केवली तीर्थकृज्जिनः ” जिनदेवतानामानि षट् इत्यधिकम् ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

ब्रह्मेति—बृंहति वर्धयति प्रजा इति ब्रह्मा, आत्मनो विष्णोः सकाशात् भवति आत्मना स्वयमेव भवतीति वा आत्मभूः, सुरेषु ज्येष्ठः सुरज्येष्ठः, परमे व्योमनि चिदाकाशे ब्रह्मपदे वा तिष्ठतीति परमेष्ठी, लोकपितॄणां मरीच्यादीनामर्यमादीनां पितापितामहः, हिरण्यं हिरण्मयमण्डं गर्भेऽस्येति हिरण्यगर्भः, लोकानामीशो लोकेशः, स्वयं भवतीति स्वयंभूः, चत्वारि आननानि यस्येति चतुराननः, दधातीति धाता, अब्जं योनिरस्येत्यब्जयोनिः, द्रुह्यति दुष्टेभ्यो द्रुहिणः (द्रुघणो वा) विरचयतीति विरिञ्चिः, विरञ्चिः, विरिञ्चो वा, कमलमासनं यस्येति कमलासनः, सृजतीति स्रष्टा, प्रजानां पतिः प्रजापतिः, विदधातीति वेधाः, विशेषेण दधातीति विधाता, विश्वं सृजतीति विश्वसृट्, विधत्ते इति विधिरिति विंशतिर्ब्रह्मणः॥ १६ । १७ ॥

पु. पु. पु. पु. पु.
विष्णु **विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्टरश्रवाः ।**
पु. पु. पु. पु. पु.
दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः ॥ १८ ॥
पु. पु. पु. पु.
दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः ।
पु. पु. पु. पु. पु.
पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गी विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ १९ ॥
पु. पु. पु. पु.
उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः ।
पु. पु. पु. पु.
पद्मनाभो मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः ॥ २० ॥
पु. पु. पु. पु.
देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ।
पु. पु. पु. पु.
वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः ॥ २१ ॥
पु. पु. पु. पु.
विश्वम्भरः कैटभजिद्विधुः श्रीवत्सलाञ्छनः ।

विष्णुरिति—वेवेष्टि सर्वं जगदिति विष्णुः, नराणां समूहो नारं तदयनं यस्येति, नराज्जाता नारा आपः, तत्त्वानि वा अयनं यस्येति नारायणः, नरा अयनं यस्येति वा नरायणोऽपि, "अथ नारायणो विष्णुरूर्ध्वकर्मा नरायणः" (इति शब्दार्णवः) कृष्णो वर्णोऽस्यास्तीति–कर्षति अरीनिति वा कृष्णः, विकुण्ठाया अपत्यम्–विगता कुण्ठा नाशोऽस्य–विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता ज्ञानदो वा वैकुण्ठः, विष्टरे श्रूयते–वि-

१ कृषिरुत्कृष्टवचनो नश्च निर्वृतिवाचकः । तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयत इति त्वौपनिषदाः ॥
२ यदोर्ज्येष्ठःपुत्रो मधुस्तद्वंश्याः सर्वेपि माधवाः ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

ष्टरो दर्भमुष्टिरिव श्रवसी कर्णावस्येति विष्टरश्रवाः, दाम उदरे यस्येति दामोदरः, हृषीकाणामिन्द्रियाणामीशो हृषीकेशः, प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्येति—कश्च ईशश्च केशौ पुत्रपौत्रौ स्तोऽस्येति वा केशौ वातीति वा केशवः, माया लक्ष्म्या धवः पतिः—मधोरपत्यं वा माधवः, स्वतो भवतीति स्वभूः, दैत्यानामरिर्दैत्यारिः, पुण्डरीकमिवाक्षिणी यस्य—पुण्डरीकेष्वक्षि यस्य—पुण्डरीकं लोकात्मकमक्षतीति वा पुण्डरीकाक्षः, गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा विन्दतीति गोविन्दः, गरुडो ध्वजश्चिह्नं यस्येति गरुडध्वजः, पीतमम्बरं यस्येति पीताम्बरः, नास्ति च्युतं स्खलनं स्वपदाद्यस्य नाच्योष्ट इति वा च्युतः, शृङ्गस्य विकारः शार्ङ्गं धनुरस्यास्तीति शार्ङ्गी, विषु नाना अञ्चति विषूची सेना यस्येति विष्वक्सेनः, जननं जनो जन्म तमर्दयति—जनाः समुद्रस्थदैत्यविशेषास्तेषामर्दनो वा जनार्दनः, इन्द्रमुपगतोऽनुजत्वादुपेन्द्रः, इन्द्रस्यावरं जातः इन्द्रावरजः, चक्रं पाणौ यस्येति चक्रपाणिः, चत्वारो भुजा यस्य—चतुर्णां धर्मार्थकाममोक्षाणां भुजश्चतुर्भुजः, पद्मं नाभौ यस्येति पद्मनाभः, मधोरसुरस्य रिपुर्मधुरिपुः, वसुदेवस्यापत्यं—वसतीति वासुः दीव्यतीति देवः वासुश्चासौ देवश्च वासुदेवः "सर्वभूतावासो वासुदेव इति श्रुतेः" त्रिषु लोकेषु गुणेषु वा त्रयो वा विक्रमाः पादविन्यासा यस्येति त्रिविक्रमः, देवक्या नन्दनो देवकीनन्दनः, शूरस्यापत्यं शौरिः सौरिरपि, श्रियः पतिः श्रीपतिः, पुरुषेभ्यः पुरुषाणां पुरुषेषु वा उत्तमः पुरुषोत्तमः, वनमालास्यास्तीति वनं मलितुं शीलमस्येति वा वनमाली, बलिमसुरं ध्वंसितुं शीलमस्य—बलिना पूजादिनाऽविद्यां ध्वंसितुं शीलमस्येति वा बलिध्वंसी, कंसस्यारातिः कंसारातिः, अधः कृतमक्षजं ज्ञानं येनेति-अधोक्षाणां जितेन्द्रियाणां जायते प्रत्यक्षो भवतीति-अधः अक्षजं ज्ञानं यस्येति वा अधोक्षजः, विश्वं बिभर्तीति विश्वम्भरः, कैटभमसुरमजैषीदिति कैटभजित्, विध्यत्यसुरानिति विधुः, वदति महत्त्वं वत्सः श्रीयुक्तो वत्सः श्रीवत्सो महत्त्वलक्षणं श्वेतरोमावर्तविशेषो लाञ्छनं यस्येति ऊनचत्वारिंशद्विष्णोः ॥ १८ । २१½ ॥

वसुदेव **वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुन्दुभिः ॥ २२ ॥**

वसुदेव इति—अस्य कृष्णस्य जनकः पिता वसुषु दीव्यतीति वसुदेवः, स एव आनकैर्दुन्दुभिश्चोपलक्षितः, वसुदेवजन्मनि देवैरानकदुन्दुभिवादनादिति द्वे कृष्णपितुः ॥ २२ ॥

बलदेव या **बलभद्रः प्रलम्बघ्नो बलदेवोऽच्युताग्रजः।**

बलदाऊ **रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः ॥ २३ ॥**

नीलाम्बरो रौहिणेयस्तालाङ्को मुशली हली।

संकर्षणः सीरपाणिः कालिन्दीभेदनो बलः ॥ २४ ॥

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor

बलभद्र इति—बलं भद्रं श्रेष्ठमस्य, बलेन भद्र इति वा, प्रलम्बं हतवान् प्रलम्बघ्नः, बलेन दीव्यतीति बलदेवः, अच्युताग्रजः अच्युतस्याग्रजः, रेवत्या रमणो रेवतीरमणः, रमते, रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति वा रामः, कामान् पालयतीति कामपालः, हलमायुधं यस्येति हलायुधः, नीलमम्बरं यस्येति नीलाम्बरः, रोहिण्या अपत्यं रौहिणेयः, तालोऽङ्को ध्वजो यस्येति तालाङ्कः, मुस्यतीति मुसलमस्त्यस्येति मुसली, हलमस्त्यस्येति हली, संकर्षति, संकृष्यते वेति संकर्षणः, सीरः पाणौ यस्येति सीरपाणिः, कालिन्द्या भेदनः कालिन्दीभेदनः, बलमस्यास्तीति बलः इति सप्तदश बलभद्रस्य ॥ २३ । २४ ॥

प्रद्युम्न

पु. पु. पु. पु. पु.
मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः ।
पु. पु. पु. पु. पु. पु.
कन्दर्पो दर्प्पकोऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः ॥ २५ ॥
पु. पु. पु. पु.
सम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः ।
पु. पु. पु. पु.
पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः ॥ २६ ॥
पु. पु.
ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्यादनिरुद्ध उषापतिः ।

अनिरुद्ध

मदन इति—मदयतीति मदनः, मननं मत्—चेतना मथतीति मथः मतो मथो मन्मथः, म्रियन्तेऽनेन, मारयतीति वा मारः, प्रकृष्टं द्युम्नं बलमस्येति प्रद्युम्नः, मीनो मकरः केतनं ध्वजो यस्येति मीनकेतनः, कुत्सितो दर्पोऽस्येति कन्दर्पः, दर्पयतीति दर्पकः, नास्ति अङ्गमस्य, न अङ्गं ज्ञानं यस्मादिति वानङ्गः, काम्यतेऽनेनेति कामः, पञ्च शराः बाणाः अस्येति पञ्चशरः, स्मरयत्युत्कण्ठयतीति स्मरः, संवरणं संवरः दैत्यानां शं कल्याणं वृणोतीति वा संवरः शंवरस्तस्यारिः संवरारिः, मनसि शृङ्गाररूपेण जायते स्मेति मनसिजः, कुसुमानीषवो यस्येति कुसुमेषुः, नास्त्यन्यद्यस्मादनन्यो विष्णुस्ततो जातः मनसोऽन्यस्मान्न जायत इति वा अनन्यजः, पुष्पं धनुरस्येति पुष्पधन्वा, रतेः पतिः रतिपतिः, मकरो ध्वजोऽस्येति मकरध्वजः, आत्मना भवतीति आत्मभूः, ब्रह्मतपो ब्रह्माणं वा सुवति चालयतीति ब्रह्मसूः, विश्वस्मिन् केतुरस्येति विश्वकेतुरित्येकविंशतिः कामस्य। अनीति—निरुध्यते स्म निरुद्धः, न निरुद्धः अनिरुद्धः, उषाया बाणात्मजायाः पतिः उषापतिः ऊषापतिर्वेति द्वे अनिरुद्धस्य ॥ २५ । २६ ॥

लक्ष्मीजी

स. स. स. स. स. स.
लक्ष्मीः[2] पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया ॥ २७ ॥

---

१ उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । संमोहनश्च कामस्य पञ्च बाणाः प्रकीर्तिताः ॥

२ श्रीलक्ष्मीशब्दौ (कृदिकारादिति) ङीषन्ताविति मैत्रेयः ।

CC-0. Digital Donation Received and Uploaded by eGangotri on behalf of Anonymous Donor